

tü'l-Fil) en-Nahvî'ye intikal etmiştir. İlme son derece meraklı olan Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e (1218-1238) kadar ulaşan eserin zamanımıza intikal edip etmediği bilinmemektedir.

İbn Bâbeşâz 4 Receb 469'da (1 Şubat 1077) vefat etti. Fâtımî bürokrasisinde görev alması sebebiyle Şîî olduğuna dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Muhammed b. Berekât es-Saîdî ve Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Fahhâm öğrencileri arasında zikretilir.

Eserleri. 1. el-Muḳaddimetü'l-kâfiye-tü'l-muḥsibe ('l-muḥassibe/'l-muḥtesibe) *fi fenni'l-'Arabîyye*. Kısaca *el-Muḥteseb* adıyla da anılan kitap genellikle "muḳaddime" veya "muhtasar" isimleriyle kalemle alınan ve Arap dilinin öğretiminde önemli yeri olan eserlerden biridir. İbn Bâbeşâz'ın *el-Muḳaddime*'sinin daha önce Halef el-Ahmer, Ebû Ömer el-Cermî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İbn Fâris ve Ebû Abdullah el-Mutarriz tarafından kalemle alınan muhtasarlardan farkı daha ayrıntılı olmasıdır. İsim, fiil, harf, ref, nasb, cer, cezm, âmil, tâbi ve hat olmak üzere on bölüme ayrılan eserde önce bölümler tanımlanmakta, daha sonra bunlar kısımlara ayrılarak Arap gramerinde öğrenilmesi zaruri olan konular açıklanmaktadır. İbn Bâbeşâz eserin sonunda, gramer öğrenmek isteyenler için bu kitapta verilen bilgilerin yeterli olduğunu söyleyerek hem muhtasarının muhtevasına ışık tutmakta hem de ana hatlarıyla gramer öğretiminin önemini vurgulamaktadır. Eser, Hüsâm Saîd en-Naîmî tarafından *el-Muḳaddimetü'l-muḥsibe fi 'ilmi'n-naḥv* adıyla neşredilmiştir (Bağdat 1970). Müellifin *el-Hâdî (el-Cümelü'l-hâdiye fi şerhi'l-Muḳaddimetü'l-kâfiye)* adıyla şerhettiği eseri (nşr. Hâlid Abdülkerîm, I-II, Küveyt 1976-1977; nşr. Abdüllatif Şerîf, Kahire 1978) Abdüllatif el-Bağdâdî *Şerhu Muḳaddimeti İbn Bâbeşâz* (manzum), Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed *el-Hâsır li-fevâ'idü Muḳaddimeti Tâhir*, Ahmed b. Osman ez-Zebîdî *Şerhu Muḳaddimeti İbn Bâbeşâz*, İbn Hütayl *'Umdetü zevi'l-himem 'ale'l-Muḥsibe fi 'ilmeyi'l-lisân ve'l-ḳalem* ve Abdüllatif eş-Şercî *el-Lüma'u'l-Kâmilîyye fi şerhi Muḳaddimeti İbn Bâbeşâz* adıyla şerhetmişlerdir (yazmaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 301; Suppl., I, 529). *el-Muḳaddime*, *Muḥtasarü'l-Muḥteseb* adıyla İbn Uşfûr tarafından ihtisar edilmiştir (Fahreddin Kabâve, s. 68). **2. Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî**. Zeccâcî'nin nahve dair *el-Cümelü'l-kübrâ* adlı eserinin şerhidir (yazmaları için bk. Brockelmann, GAL

Suppl., I, 171). İbn Bâbeşâz'ın kaynaklarda *Ta'liku'l-gurfe*, *Şerhu Uşûli İbni's-Serrâc* ve *Şerhu'n-Nuḥbe* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bâbeşâz, *el-Muḳaddimetü'l-muḥsibe* (nşr. Hüsâm Saîd en-Naîmî), Bağdat 1970, s. 3-8; Halef el-Ahmer, *el-Muḳaddime*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2358/4; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 231; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, XII, 17-19; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 95-97; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 515-517; Abdülbâkî b. Abdülmecid el-Yemânî, *İşâretü't-ta'ta'yîn* (nşr. Abdülmecid Diyâb), Riyad 1986, s. 151-152; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 439-440; a.mlf., *el-Siber*, III, 271; Safedî, *el-Vâfi*, XVI, 390-391; Firûzâbâdî, *el-Bulḡa fi terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luḡa* (nşr. Muhammed el-Misrî), Küveyt 1987, s. 116-117; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, II, 17; *Keşfü'z-zunûn*, I, 111, 423, 603; II, 1612, 1794, 1804; *Hediyetü'l-'arîfin*, II, 429; Brockelmann, GAL, I, 301; Suppl., I, 171, 529; Fahreddin Kabâve, *İbn 'Uşfûr ve't-ta'srîf*, Beyrut 1401/1981, s. 68; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 177-178; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 220; Muharrem Çelebi, "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *DÜİFD*, V (1989), s. 1-31; İran-nâz Kâşiyân, "İbn Bâbeşâz", *DMBİ*, III, 56-57; M. G. Carter, "Tâhir b. Aḥmad b. Babashâdh", *EP* (İng.), X, 102-103.

MUHARREM ÇELEBİ

İBN BÂBEVEYH, Ebû'l-Hasan (أبو الحسن ابن بابويه)

Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn
b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî
(ö. 329/941)

İmâmîyye Şîasî'nin
önde gelen âlimlerinden.

Kum'da dünyaya geldi. Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmemişse de gençlik döneminde on birinci imam Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) hayatının son yıllarında kendisi hakkında tevki* geldiği yolundaki rivayet (Hânsârî, IV, 273) dikkate alındığında 240'lı (854) yıllarda doğduğu söylenebilir. Çok sayıda ilim adamı yetiştiren Bâbeveyh (Bâbüyeh) ailesine mensup olup daha çok İbn Bâbeveyh Ali b. Hüseyin şeklinde anılır. Aynı lakapla anılan ve kendisinden daha meşhur olan oğlu Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh ile karıştırılmaması için es-Sadûku'l-evvel şeklinde zikredilir.

Hayatı hakkındaki bilgiler çok sınırlı olan İbn Bâbeveyh devrindeki önemli âlimlerden fıkıh ve hadis dersleri aldı. İbrâhim b. Abdûs el-Hemedânî, Ahmed b. İdrîs, Ahmed b. Ali et-Tiflîsî, Habîb b. Hüseyin el-Kûfî, Hasan b. Ahmed el-Kummî, Muhammed b. Hasan es-Saffâr gibi hocaların öğrencisi oldu (diğer hocaları için bk.

el-İmâme ve't-tebşîra, önsöz, s. 25-28). Şîa geleneği içinde imamlardan nakledilen rivayetleri ezberleyerek dikkat çekti ve ailesinin de nüfuzuyla bunları etrafında oluşan halkaya yaymaya başladı. O sırada Sâmer râ'da bulunan on birinci imam Hasan el-Askerî, Allah'ın rızasına ulaşması ve hayırlı çocuklara sahip olması yönündeki duasının yanı sıra kendisine dinin bazı ibadet ve ahlâk prensiplerini hatırlatıp gece namazı kılması gerektiğini belirten bir mektup gönderdi (Hânsârî, IV, 273-274; M. Rızâ el-Hakîmî, s. 372-373). İmamın mektubu ile şevki daha da artan İbn Bâbeveyh irşad faaliyetlerine devam etti. Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra onun Muhammed adında bir oğlunun bulunduğu ve babasının ölümü üzerine gizlendiği fikrine katılarak imamın nâibi sıfatıyla ortaya çıkan Ebû Amr Osman b. Saîd'i destekledi. Gizli imamın vekilliği iddiasında bulunan diğer sefirleri reddeden, bir ara Kum'da oturup hem kendisini on ikinci imamın vekili olarak takdim eden hem de bazı tasavvufî görüşler ileri süren Hallâc-ı Mansûr'la tartışmalar yaptı ve onun bir daha geri dönmek üzere Kum'u terketmesini sağladı (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, s. 402-403). Ardından Irak'a giden İbn Bâbeveyh üçüncü sefir Hüseyin b. Rûh ile görüştü. Yeniden Kum'a döndüğünde Şîî görüşlerin yayılması için büyük çaba harcadı. Özellikle Hz. Ali'nin imâmeti konusunda muhataplarıyla yoğun tartışmalara girerek bazı kimselerin Şîî düşüncüyü benimsemesini sağladı. Bu arada Ali b. Ca'fer b. Esved aracılığıyla imamın sefirleriyle ilişkisini devam ettirdi. Şîî kaynaklarında yer alan rivayetlere göre o zamana kadar erkek çocuğu olmayan İbn Bâbeveyh, Allah'ın kendisine sâlih bir oğul vermesi için dua etmesi niyazında bulunduğu mektubunu gizli imam Muhammed el-Mehdî'ye ulaştırılmak üzere sefere göndermiş, Muhammed el-Mehdî de sefir aracılığıyla yolladığı cevabî mektubunda dua ettiğini ve Allah'ın yakında kendisine hayırlı iki erkek evlât vereceğini müjdelemiş, çok geçmeden de Muhammed (Şeyh Sadûk) ve Hüseyin adları verilen çocukları dünyaya gelmiştir (İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kemâlü'd-dîn*, II, 502-503). İbn Bâbeveyh Kum'da vefat etti ve burada yedinci imam Mûsâ el-Kâzım'ın kızı Fâtıma'nın kabrinin yakınında defnedildi. Türbesi günümüzde Kum'un önemli ziyaret yerlerinden biridir.

İbn Bâbeveyh, başta oğulları Şeyh Sadûk ve Hüseyin olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bunlar arasında Ahmed

b. Dâvûd el-Kummî, Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed Kavleveyh, Hüseyin b. Hasan b. Muhammed b. Bâbeveyh, Selâme b. Muhammed b. İsmâil, Abbas b. Ömer b. Abbas ve Hârûn b. Mûsâ et-Tellakberî en meşhurlarıdır.

On birinci imamla on ikinci imamın gaybet-i suğrâ döneminde yaşayıp sefirler devrini idrak eden İbn Bâbeveyh, İsnâşeriyye'nin çeşitli safhalardan geçtiği bir dönemde bir taraftan imamlardan gelen rivayetleri toplarken diğer taraftan toplumun fikhî meselelerini çözmeye çalışmıştır. Kaynaklar, onun Şîa'nın önemli merkezlerinden Kum'un başta gelen hadis ve fıkıh âlimlerinden biri olduğunu kaydeder. Ancak İbn Bâbeveyh'in hadisçiliğiyle fıkıhçılığı birbirinden ayrı görmemek gerekir. Zira o dönemde Şîa fikhî henüz gelişmemiş olduğundan İbn Bâbeveyh re'y ve ihtihada yer vermeden sadece rivayetler çerçevesinde fıkıh çalışmaları yapmıştır. Şîi anlayışa göre imamlardan nakledilen sözler de hadis kapsamında değerlendirildiğinden İbn Bâbeveyh, bunların derleme faaliyetlerine iştirak etmekle kalmayıp aynı zamanda isnadla ilgili bazı kurallar da belirlemiştir. Oğlu Şeyh Sadûk *Men lâ yahduru'hu'l-fakih*'in mukaddimesinde faydalandığı kaynakları zikrederken özellikle babasının da ismini anmaktadır. Öte yandan bölgedeki âlimlerle imâmet konusunda tartışmalar yapan İbn Bâbeveyh'in Muhammed b. Mukâtil er-Râzî ile yaptığı münazara meşhur olmuş ve daha sonra bazı talebeleri tarafından kitap haline getirilmiştir.

Eserleri. İbn Bâbeveyh'in çok sayıda eser yazdığı belirtilmektedir. İbnü'n-Nedîm, eserlerinden hiçbirinin adını vermemekle birlikte oğlu Şeyh Sadûk'tan naklen onun yazdığı kitap sayısının 200 dolayında olduğunu kaydeder (*el-Fihrist*, s. 291). Günümüze birkaç intikal eden bu eserlerden yirmi kadarının adı kaynaklarda zikredilir (Necâşî, II, 89-90; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 123). 1. *Kitâbü't-Tevhîd* (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, IV, 480). 2. *el-İmâme ve't-tebşîra mine'l-hayre*. Müellifin günümüze kadar gelen en önemli eseri olup imâmet ve gaybet konusunu ele almaktadır. Yirmi iki bab halinde seksen yedi hadisten oluşan eserde Hz. Âdem'den itibaren her peygamberrin bir vasfı olduğu, yeryüzünün hiçbir zaman hüccetsiz kalmayacağı, Resûl-i Ekrem'den sonra soyundan gelenlerin onun vasfı olarak görev yapacağı belirtildikten sonra Hz. Ali'den başlayarak sekizinci imam kabul edilen Ali er-Rızâ'nın imâmetiyle ilgili rivayetler sıralanır. Kendisi

on ikinci imam Muhammed el-Mehdî dönemine kadar yaşadığı halde eserde diğer imamlarla ilgili rivayetlerin bulunmayışı dikkat çekicidir. Bu husus, imam sayısını on iki ile sınırlayan düşüncenin henüz yeterince olgunlaşmamasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim bu boşluğu doldurmak amacıyla eserin neşrinde diğer imamlarla ilgili rivayetler "el-Müstedrek li'l-İmâme ve't-tebşîra mine'l-hayre" adıyla eserin sonuna eklenmiştir (s. 98-142). Medresetü'l-İmâm el-Mehdî tarafından yayımlanan eserin (Kum 1985) bir başka neşrini Muhammed Rızâ el-Hüseyinî gerçekleştirmiştir (Beyrut 1987). 3. *Kitâbü's-Sherâ'îc*. Fikhın ana konularıyla ilgili olarak imamlardan nakledilen rivayetlerin yer aldığı ve hayli hacimli olduğu belirtilen eserin bir kısmı Kâzîmiyye'deki özel bir kütüphanede bulunmaktadır (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, XIII, 46-47). 4. *Kitâbü't-Tefsîr*. Müellif hakkında bilgi veren bütün kaynaklarda adından bahsedilmektedir.

İbn Bâbeveyh'in kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Vuđû'*, *Kitâbü's-Salât*, *Kitâbü'l-Cenâ'iz*, *Kitâbü'l-İhvân*, *Kitâbü'n-Nisâ'* ve *l-vildân*, *Kitâbü'n-Nikâh*, *Kitâbü Menâsiki'l-hac*, *Kitâbü'l-Mevâriş*, *Kitâbü'l-Mî'râc*, *Kitâbü'l-Manîk*, *Kitâbü't-Tib*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Hasan İbn Bâbeveyh, *el-İmâme ve't-tebşîra mine'l-hayre*, Kum 1985, önsöz, s. 25-28; İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Men lâ yahduru'hu'l-fakih*, Beyrut 1401/1981, I, 5; a.mlf., *Ke-mâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, II, 502-503; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 291; Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâîni), Beyrut 1408/1988, II, 89-90; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 123; a.mlf., *Kitâbü'l-Gaybe* (nşr. İbâdullah Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh), Kum 1411, s. 308-309, 320, 402-403; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahrân 1365 hş., I, 453-454; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Kum 1391, IV, 273-280; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Tabakâtü a'İlâmi's-Sî'a* (nşr. Ali Nakî el-Münzevî), Beyrut 1390/1971, s. 185; a.mlf., *ez-Zerî'a ilâ teşâni'f's-Sî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 382; II, 341, 351; IV, 241, 275, 480; V, 149; XIII, 46-47; XV, 58, 138; XVII, 69; XXI, 226; XXII, 268; XXIII, 52, 123, 188, 235; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Sî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 331; Muhammed b. Ali el-Erdebilî el-Hâirî, *Câmi'u'r-ruvât*, Beyrut 1403/1983, I, 574-575; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1983, I, 222; M. Rızâ el-Hakîmî, *Târîhu'l-ulemâ'* 'abre'l-üşûri'l-muhtelifa, Beyrut 1403/1983, s. 372-378; Kays Âli Kays, *el-İrâniyyûn*, III, 65-73; Muhammed Âsaf Fikret, "İbn Bâbeveyh", *DMBİ*, III, 61-62; "Tefsîr İbn Bâbeveyh", *DMT*, II, 497; Hasan Târmî, "Bâbeveyh", *Dânişname-i Cihân-i İslâm*, Tahrân 1990, I, 98-100.

İLYAS ÜZÜM

İBN BÂBEVEYH, Şeyh Sadûk

(شيخ صدوق ابن بابويه)

Ebû Ca'fer Muhammed
b. Ali b. el-Hüseyin b. Mûsâ
b. Bâbeveyh el-Kummî
(ö. 381/991)

İmâmiyye Şîası'nca benimsenen
dört hadis kitabından
ikincisinin yazarı,
hadis ve fıkıh âlimi.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte ikinci sefir Muhammed b. Osman'ın ölümünden sonra ve Hüseyin b. Rûh'un sefâretinin ilk devresinde 305 (917-18) yılı civarında Kum'da dünyaya gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir (*Ke-mâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*, II, 502). Daha çok Şeyh Sadûk ve İmâdüddin unvanları ile tanınır. Babası, "es-Sadûku'l-evvel" diye anılan ve devrinin önemli âlimlerinden biri sayılan Ebû'l-Hasan İbn Bâbeveyh'tir. Hakkındaki bir menkıbede belirtildiğine göre kendisi gâib imamın duasının bereketiyle doğmuştur (bk. İBN BÂBEVEYH, Ebû'l-Hasan). Bu telakki İmâmiyye arasında yaygın bir inanç haline gelmiştir.

İbn Bâbeveyh'in yetişmesinde babası ve çok sayıda ilim adamı yetiştiren aile çevresi etkili oldu. Ayrıca Kum'da Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Velîd, Hamza b. Muhammed b. Ahmed gibi önemli âlimlerden ders aldı ve onlardan hadis yanında diğer İslâmî ilimleri öğrendi. Devrin geleneğine uyarak ilmi seyahatlere çıktı (339/950-51). Rey'de Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Esedî, Ya'kûb b. Yûsuf, Ahmed b. Muhammed b. Sakr ve Ebû Ali b. Abdürabbih er-Râzî'den hadis dinledi ve onlara hadis nakletti. 352 (963) yılında Horasan'a gitti, Meşhed ve Nişâbur'u ziyaret ettikten sonra aynı yıl Bağdat'a geçti. Burada Ebû Muhammed Hasan b. Yahyâ el-Hasenî, Ebû'l-Hasan Ali b. Sâbit ed-Devâlibî, Muhammed b. Ömer el-Hâfız ve İbrâhim b. Hârûn gibi Şîi âlimleriyle karşılıklı olarak hadis rivayetinde bulundu. 354'te (965) hacca gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı, Kûfe'ye uğrayarak Hicaz'a ulaştı. Haccını eda ettikten sonra dönüş yolu üzerindeki Feyd'de bir süre kalarak Ebû Ali Ahmed b. Ebû Ca'fer el-Beyhakî'den hadis dinledi.

Başta Nişâbur olmak üzere Horasan beldelerini sık sık ziyaret etmesi sebebiyle Necâşî ve Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi meşhur Şîi âlimleri tarafından İsnâşeriyye-